

СЕРЦЕМ ДО ДИТИНИ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЗМІСТУ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ З УРАХУВАННЯМ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

WITH HEART TO A CHILD: CONCEPTUALIZING THE CONTENT OF FL TEACHER TRAINING WITHIN THE FRAMEWORK OF SOCIAL-EMOTIONAL LEARNING

У статті розглянуто проблему забезпечення психосоціальної підтримки учнів, яку можуть надати вчителі іноземної мови на уроці, та адаптації школярів до життя та навчання в Україні. У зв'язку з військовою агресією росії виникла необхідність готувати освітян, які здатні надавати таку підтримку школярам, мають знання про способи реагування дітей на стрес та психологічну травму, вплив цих чинників на їх поведінку та відношення до навчання, а також вміють застосовувати стратегії соціально-емоційного навчання під час проведення уроку іноземної мови. Тому мета даної статті полягає в обґрунтуванні необхідності інтеграції теоретичних та практичних аспектів соціально-емоційного навчання до фахового курсу методики навчання іноземних мов для підготовки майбутніх учителів. Проаналізовано тематичний модуль «Розуміння учнів та процесу учіння» типової програми з методики навчання англійської мови (освітнього ступеня бакалавра), який присвячено ролі психологічних чинників під час навчання англійської мови, та в межах якого рекомендовано інтегрувати вивчення основ соціально-емоційного навчання. Охарактеризовано етапи створення навчальних програм для вивчення іноземної мови, роль психологічних чинників у ефективній організації зазначених етапів, а також рекомендації щодо варіювання характеристик моделей підготовки вчителів. Вказано, що етап оцінювання «об'єктивних» та «суб'єктивних» потреб учнів займає важливе місце серед етапів, яких необхідно дотримуватися під час створення навчального курсу. Оскільки зовнішні фактори, які впливають на організацію підготовки фахівців-освітян зазнали змін, необхідно їх враховувати під час оновлення змісту цієї підготовки. Розкрито сутність таких понять як базові принципи психосоціальної підтримки, компетентності та стратегії соціально-емоційного навчання. Наведено приклади завдань для розвитку компетенцій соціально-емоційного навчання на уроках англійської мови.

Ключові слова: соціально-емоційне навчання, психосоціальна підтримка, підготовка майбутніх учителів іноземних мов,

оволодіння іноземною мовою, якісне і цілісне навчання.

The article deals with the problems of providing psychosocial support by foreign language teachers in class and schoolchildren's adapting to life and study in Ukraine. Because of Russia's military aggression, it is necessary to train educators who are able to provide such kind of support to their learners, who are aware of children's reactions to stress and psychological trauma, the influence of these factors on their behavior and attitude to learning, and who are also able to implement strategies of social-emotional learning (SEL) during a foreign language lesson. Therefore, the purpose of this article is to substantiate the necessity of integrating theoretical and practical aspects of SEL into a professional course on foreign language teaching methods for pre-service teachers.

The thematic module "Understanding Learners and Learning" of the core curriculum "English Language Teaching Methodology (Bachelor's Level)" devoted to the role of psychological factors affecting foreign language acquisition is analyzed. It is recommended to consider integrating the study of SEL basics within this module. The stages of foreign language course development processes, the role of psychological factors in the effective organization of these stages, and recommendations for varying the characteristics of teacher training models are described. The assessment and evaluation of students' needs, which are divided into "objective" and "subjective" needs, is the first step among the stages that must be followed during a foreign language course development. It is emphasized that since the external factors influencing the pre-service teachers' training have undergone changes, these factors must be taken into account when updating and conceptualizing the content of this training. The basic principles of psychosocial support, SEL competencies and strategies are defined. Some examples of tasks for the development of SEL competencies in English classes are given.

Key words: social-emotional learning, psychosocial support, pre-service foreign language teachers' training, foreign language acquisition, quality holistic learning.

УДК 371.315:811.111
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/64.1.14>

Коробова Ю.В.,
канд. пед. наук,
ст. викладач кафедри іноземних мов та лінгводидактики
Сумського державного університету

Зайцева І.О.,
канд. пед. наук,
ст. викладач кафедри іноземних мов та лінгводидактики
Сумського державного університету

Постановка проблеми у загальному вигляді.

В сучасних складних умовах російської військової агресії в Україні, результатом якої є ознаки наявності токсичного стресу та хронічної травми як у школярів, так і їх батьків та вчителів, освітянам необхідно оновити та узгодити відповідні підходи та методи планування та проведення уроків, зокрема й іноземної мови (далі – ІМ). З метою забезпечення психосоціальної підтримки, яку можуть надати вчителі, та адаптації школярів до

життя та навчання в Україні, варто звернути увагу як на позитивний досвід закордонних науковців, які досліджують проблему пристосування до навчання дітей, постраждалих внаслідок воєнних дій, так і на професійну діяльність учителів, які успішно впроваджують наукові дослідження в освітній процес.

Відповідно, перед викладачами закладів вищої освіти України, які готують майбутніх учителів ІМ, стоїть термінова задача забезпечити своїх

студентів знаннями та навичками, які необхідні для здійснення психосоціальної підтримки та використання на уроках ІМ стратегій соціально-емоційного навчання (далі – СЕН). СЕН визначається як процес, під час якого діти та дорослі розвивають навички та формують ставлення і цінності, необхідні для набуття соціально-емоційної компетенції, тобто здатності розуміти, керувати та виражати соціальні та емоційні аспекти свого життя способами, які дозволяють успішно вирішувати життєві завдання, такі як навчання, формування стосунків, вирішення повсякденних проблем і адаптація до складних вимог росту та розвитку. Соціально-емоційна компетенція включає здатність до самоусвідомлення, контролю над імпульсивністю, навички співпраці і турботи про себе та інших [6, с. 2]. Перш за все, з метою забезпечення майбутніх учителів такими знаннями та вміннями необхідно включити вивчення теоретичних та практичних аспектів СЕН до змісту освітніх компонентів програм фахової підготовки студентів.

Протягом 2022-2023 років українськими вчителями та викладачами ЗВО, фахівцями у галузі методики навчання англійської мови, за сприянням «*Childhood Education International*» [3], розробляються методичні матеріали, якими можуть користуватися освітяни України, а саме: 1) рекомендації щодо навчання майбутніх учителів англійської мови основ психосоціальної підтримки, застосуванню підходу «якісне і цілісне навчання» (*Quality Holistic Learning*) та стратегій СЕН та включення зазначених аспектів до змісту навчальних програм дисциплін циклу методичної підготовки; 2) проєкт типової робочої програми (силабусу) обов'язкової/вибіркової навчальної дисципліни «СЕН і викладання іноземних мов».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми концептуалізації змісту фахової підготовки майбутніх учителів ІМ є предметом дослідження багатьох науковців. Фахівцями у галузі методики викладання ІМ проаналізовано роль психологічних чинників у вивченні англійської мови. Зокрема, авторами Н.Д. Brown, R. Gardner, S.D. Krashen, С. J. Richardson і С. Lockhart наведено обґрунтування необхідності поглибленого вивчення впливу емоційних (афективних), когнітивних факторів та вікових показників на оволодіння ІМ, надано характеристики стилів та стратегій навчання.

На даний час авторами проведено аналіз потреб учнів та різних типів інформації, яка пов'язана з учнями та повинна бути врахована вчителями ІМ на уроці (психологічні фактори, особисті потреби та соціальні фактори), а також шляхи використання цієї інформації на різних етапах підготовки та проведення уроку ІМ [2]; уточнено рекомендовані моделі підготовки майбутніх учителів ІМ [15]. Науковцями виокремлено етапи

процесу розроблення вчителями та викладачами навчальних курсів з вивчення ІМ та надано рекомендації щодо необхідності першочергового планування та оцінювання потреб учнів із метою підвищення ефективності навчання ІМ [8].

Нещодавні ґрунтовні дослідження початкового етапу підготовки майбутніх учителів ІМ деталізують його організацію з урахуванням різноманітних ресурсів, процес підготовки студентів до проходження педагогічної практики в школі та шляхи набуття знань щодо основних концепцій, формування ставлення студентів до професії, які сприяють прагненню до досконалості у викладанні [5]. Т. Farrell і L. Baecher висвітлюють способи подолання труднощів викладання ІМ у межах концепції рефлексивної практики, зокрема деталізуючи рішення проблеми створення сприятливого середовища на уроці ІМ [7].

Разом із цим, останні декілька років закордонними методистами в межах фахової підготовки вчителів запроваджується термін «якісне і цілісне навчання» (*Quality Holistic Learning*). Цей педагогічний підхід бере до уваги всі аспекти особистості учня (академічні, емоційні, соціальні, фізичні та психологічні) в межах навчальної програми, що дозволяє усім учням розвивати знання, компетентності, цінності та соціальні навички [13]. Також, за останнє десятиліття значну увагу приділено дослідженням у галузі СЕН, а саме: надана класифікація компетентностей СЕН та запропоновано вправи та завдання для інтеграції СЕН на уроці ІМ [12], досліджено процес створення контексту для СЕН, способи розвитку соціально-емоційних навичок учнів на уроці, шляхи введення та підтримки СЕН в межах шкільної освіти, проведено аналіз ефективності застосування СЕН [6, 12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання інтеграції теоретичних та практичних аспектів СЕН до змісту освітніх програм закладів вищої освіти України залишається, на нашу думку, дослідженням недостатньо. Особливо актуальним питання концептуалізації змісту фахової підготовки вчителів ІМ з урахуванням теорії СЕН постає на даному етапі навчання дітей в школах України, де більше півтора року точиться війна. Як наголошує президентка Української асоціації дослідників освіти О.А. Заболотна, учні та вчителі відіграють ключову роль у відбудові та відновленні системи освіти в країні. Внесок в їх психосоціальне благополуччя та професійний розвиток є першорядним завданням [16, с. 33]. У зв'язку з військовою агресією росії виникла необхідність готувати освітян, які здатні надавати постійну психосоціальну підтримку школярам, мають знання про види та типи стресу та психологічної травми, про шляхи реагування дітей на стрес та психологічну травму, вплив цих чинників на поведінку учнів та відношення до навчання,

а також вміють застосовувати вправи та завдання в межах теорії СЕН під час проведення уроку ІМ.

Метою даної статті є обґрунтування необхідності інтеграції теоретичних та практичних аспектів соціально-емоційного навчання до фахового курсу методики навчання іноземних мов для підготовки майбутніх учителів.

Виклад основного матеріалу. Дослідимо тематичні розділи типової програми з методики навчання ІМ, в межах яких рекомендовано інтегрувати вивчення основ СЕН, урахування етапів створення навчальних програм для вивчення ІМ та роль психологічних чинників в ефективній організації зазначених етапів, а також проаналізуємо рекомендації науковців щодо варіювання характеристик моделей підготовки вчителів ІМ.

Перш за все, звертаємо увагу на те, що авторами типової програми «Методика навчання англійської мови» для освітнього рівня бакалавра в межах модуля «Розуміння учнів та процесу учіння» належне першочергове місце надано вивченню значення психологічних чинників під час навчання англійської мови. Розробниками рекомендовано до опрацювання за темою модуля наукові доробки R. Gardner, S.D. Krashen, M. Williams та R. Burden, в яких надано характеристики емоційних (афективних) та когнітивних факторів, пов'язаних із особистістю учнів, та їх роль в оволодінні ІМ, досліджено стилі та стратегії навчання [1, с. 31-32]. Зокрема, заплановано набуття студентами знань щодо емоційних (афективних) факторів, які впливають на процес оволодіння ІМ (самооцінка, гальмування, тривога, ставлення, мотивація; ознайомлення з роллю когнітивних факторів (перенесення, інтерференція, надмірне узагальнення, індуктивне і дедуктивне міркування, пам'ять і запам'ятовування) та вікових особливостей учнів під час вивчення ІМ.

По-друге, у працях фахівців у галузі методики викладання ІМ та підготовки майбутніх учителів, присвячених розробленню програм навчальних дисциплін для вивчення ІМ, виокремлено етапи [8, с. 13], яких варто дотримуватися і під час створення курсу з методичної підготовки майбутніх учителів ІМ, а саме: оцінювання потреб учнів, визначення цілей та завдань курсу, концептуалізація змісту програми, відбір та розроблення навчальних матеріалів тощо.

Зауважимо, що першим етапом серед зазначених вище є *оцінювання потреб учнів*. Пропонується розглядати концептуалізацію потреб учнів в термінах «об'єктивні» та «суб'єктивні» потреби. Визначення об'єктивних потреб відбувається шляхом аналізу різних видів фактичної інформації про учнів, використання ними мови в реальних комунікативних ситуаціях, поточного рівня володіння мовою та визначення наявних мовних ускладнень [8, с. 13]. До суб'єктивних потреб включають

когнітивні та афективні потреби учня в освітньому середовищі, які отримують із інформації про особистість, впевненість, ставлення, бажання та очікування учнів від вивчення ІМ, їх індивідуальні когнітивні стилі та навчальні стратегії. Деякі науковці наголошують на важливості дослідження та врахування ролі психологічних чинників та потреб учнів у організації етапів відбору та презентації навчального матеріалу [2, с. 12].

Важливо підкреслити думку Т. Woodward у роботі, присвяченій опису різних моделей підготовки вчителів англійської мови. Автор зазначає, що незалежно від того, яким чином описано цей процес, під час його організації існує безліч зовнішніх факторів. Необхідно поєднати з реальністю наше уявлення про те, як це повинно відбуватися [15, с. 239].

Отже, на сьогодні, оскільки зовнішні фактори, які впливають на організацію процесу підготовки освітян зазнали змін, ці нові обставини необхідно враховувати під час оновлення змісту підготовки майбутніх учителів. Більш того, викладачам ЗВО необхідно своїм власним прикладом показувати студентам, яким чином підтримувати своє ментальне благополуччя та продовжувати якісно виконувати свою роботу, а також використовувати на своїх заняттях стратегії СЕН. Як підкреслює G. H. Díaz Maggioli у своїй праці, присвяченій підготовці майбутніх учителів ІМ, на початковому етапі навчання студентам важливо отримувати підтримку, яка може надходити з різних особистих і соціальних джерел. Автор вживає термін «посередницький досвід навчання» (*mediated learning experience*), тобто досвід, за якого той, хто навчається, отримує допомогу та підтримку, щоб мати змогу поступово досягати вищих рівнів автономії у виконанні діяльності [5, с. 9].

Розглянемо, які саме аспекти та стратегії СЕН варто детально опрацювати під час вивчення курсу з методики навчання ІМ. В рекомендаціях «Міжвідомчої мережі освіти в надзвичайних ситуаціях» (*Inter-agency Network for Education in Emergencies*) щодо стратегій організації навчання наголошується, що стосунки, які ґрунтуються на підтримці вчителями своїх учнів вважаються найбільш ефективною формою психосоціальної підтримки, що надається в закладах освіти. Вчителі повинні прагнути створити безпечні та сприятливі освітні середовища, які зміцнюють фізичний, розумовий та емоційний розвиток учнів. Ця мета легше досягається, за умови, що вчителів надійно підтримують і вони проходять підготовку щодо застосування стратегій психосоціальної підтримки та СЕН [10, с. 40].

Психосоціальна підтримка розглядається як дії, які сприяють цілісному благополуччю людей у їх соціальному світі. Одним із прикладів психосоціальної підтримки у спільноті є організація

навчання дітей у надзвичайних ситуаціях [11, с. 121-122]. Використовуються спеціальні форми підтримки, спрямовані на розвиток у школярів соціальних навичок та стійкості (наприклад, малювання для зображення минулого досвіду або майбутніх мрій, ігри, в яких учасники співпрацюють для досягнення спільної мети, рольові ігри, терапія). Виокремлюють п'ять базових принципів психосоціальної підтримки: відчуття безпеки, спокою, відчуття власної ефективності та суспільної користі, соціальні зв'язки та надія [9, с. 284].

В межах поняття «психосоціальна підтримка» існує загально визнаний освітній підхід «зцілювальні класи» (*healing classrooms*), який використовується в надзвичайних ситуаціях і допомагає освітянам створювати позитивне середовище в школі та класі [4]. Організовано безпечні та корисні навчальні простори, де діти, які постраждали від кризи або конфлікту, можуть навчатися, рости та процвітати, відчують себе безпечно та вільні від насильства. Вчителі розвивають у своїх учнях відчуття контролю над ситуацією, причетності до шкільної спільноти, почуття власної гідності, прагнення до позитивних соціальних стосунків та інтелектуально стимулюючих навчальних можливостей.

На додаток до інтеграції психосоціальної підтримки у стратегії управління класом, завдання для формування та розвитку соціально-емоційних навичок слід інтегрувати в існуючі шкільні навчальні програми за будь-якої можливості. Це рекомендовано організовувати у формі занять, спрямованих на формування соціально-емоційних компетенцій, або у формі розвитку певних соціально-емоційних навичок або шляхом запобігання певних дій, зменшення проявів настрою або поведінки [10, с. 41].

Вправи та завдання для СЕН гнучкі та їх потрібно адаптувати до академічних, мовних, фізичних, емоційних та розумових потреб кожного учня. СЕН охоплює такі види діяльності та освітні підходи як практики піклування про себе (*mindfulness*), йога, бібліотерапія, відновлювальні практики, освіта в дусі миру (*peace education*), травма-інформована освіта (*trauma-informed practices*), навчання, орієнтоване на емоційний інтелект, формування навичок роботи в команді та спільноті, а також інші шкільні та позашкільні заходи, спрямовані на підтримку здоров'я та благополуччя учнів [12, с. 15].

В межах СЕН ключовими термінами є «компетенція» (здатність робити щось успішно або ефективно), «соціальні компетенції» (навички чи здібності, які допомагають налагодити дружні стосунки та працювати з іншими), «емоційні компетенції» (здатність розпізнавати і регулювати власні емоції та здатність розпізнавати і адекватно реагувати на емоції інших). Виокремлено 5 основних компетенцій СЕН [12, с. 14]: встановлення та підтримка стосунків, соціальна обізнаність,

самоусвідомлення, самоуправління, відповідальне прийняття рішень.

Наведемо декілька прикладів завдань для розвитку компетенцій СЕН на уроках англійської мови. Вважаємо, що однією з найважливіших на сучасному етапі компетенцій для учнів, є така, що пов'язана зі встановленням та збереженням здорових та підтримуючих стосунків та ефективним орієнтуванням в різноманітних міжособистісних ситуаціях. Ця компетенція включає здатність чітко висловлювати свої думки, активно слухати, співпрацювати для вирішення проблем, орієнтуватися в різних культурних середовищах, шукати та отримувати допомогу, коли це необхідно. З метою розвитку навичок встановлення та підтримки стосунків, пропонуються такі завдання: 1) «Кола створення спільноти» (*Community Building Circles*): учні практикують комунікативні навички та діляться своїми думками щодо поточних або історичних подій, сюжетів книжок або конфліктних ситуацій в класі; 2) «Територія миру» (*Peace Area*): учні, які відчувають напругу або мають конфліктні стосунки, йдуть у тихе місце в класній кімнаті, де обговорюють свою проблему та намагаються її вирішити з використанням запропонованого структурованого протоколу [14].

З метою формування та розвитку соціальної обізнаності, яка включає здатність відчувати співчуття до інших, розуміти ширші соціальні та історичні норми поведінки в різних умовах, визнавати підтримку сім'ї, школи та спільноти, рекомендовані завдання «Чуйне серце», «Різні способи реагування», «Потужні слова». Подібне до останнього завдання було підсвідомо використано нами, коли після жахливих подій перших місяців війни в нашому університеті відновилися заняття. Оскільки було складно продовжувати обговорення попередніх програмних тем, які ми вивчали до війни, для перших двох занять студентам було запропоновано переглянути відео, на якому співали Державний Гімн України англійською мовою та проаналізувати його текст, тобто знайти слова, які є для них найважливішими в нашому Гімні, і прокоментувати свій вибір.

Anthem of Ukraine

*Glorious spirit of Ukraine shines and lives forever.
Blessed by Fortune brotherhood will stand up together.*

*Like the dew before the sun enemies will fade,
We will further rule and prosper in our promised land.*

We will lay our soul and body for the cherished freedom.

Cossack blood will raise the nation of the joyous people...

На наступному занятті ми співали всі разом. Вважаємо, що такий вид роботи допоміг нам відновити та продовжити заняття.

Висновки. Таким чином, представлено обґрунтування необхідності інтеграції теоретичних та практичних аспектів СЕН до фахового курсу методики навчання ІМ проведено шляхом дослідження типової програми з методики навчання ІМ, етапів створення навчальних програм для вивчення ІМ, ролі психологічних чинників в ефективній організації зазначених етапів, рекомендацій щодо варіювання характеристик моделей підготовки вчителів ІМ та аналізу використання аспектів і стратегій СЕН на уроці ІМ. На нашу думку, головною метою сучасних педагогів має бути активне вивчення та розроблення стратегій психосоціальної підтримки та СЕН, які сприяють цілісному благополуччю учнів. Коли школярі відчувають емоційну підтримку та можуть навчитися розуміти та передавати свої емоції здоровим способом, вони, швидше за все, будуть більш сфокусовані на навчанні.

Отже, врахування теорії СЕН є важливим кроком у процесі концептуалізації змісту підготовки майбутніх учителів ІМ. Подальші дослідження можуть бути пов'язані з пошуком додаткових шляхів інтеграції стратегій СЕН в інші тематичні модулі типової програми з методики навчання англійської мови, а також із розробленням та укладанням рекомендацій та банку вправ та завдань з метою забезпечення вчителів ІМ необхідними матеріалами для їх ефективної професійної діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Типова програма «Методика навчання англійської мови». Освітній ступінь бакалавра. Івано-Франківськ: НАІР, 2020. 126 с.
2. Champeau de Lopez C.L. The Role of the Teacher in Today's Language Classroom. *Teacher development. Making the right moves/* Thomas Kral (ed). The EL Programs Division of the US Information Agency, 2004. P. 9–17.
3. Childhood Education International. *Ukraine Education Support Projects* : веб-сайт. URL: <https://ceinternational1892.org/cpl/cplination/ukraine-education-support-projects/>
4. Creating Healing Classrooms: Tools for Teachers and Teacher Educators. IRC Child and Youth Protection and Development Unit, 2006. 112 p.
5. Díaz Maggioli G.H. *Initial Language Teacher Education*. Routledge, New York, 2023. 143 p.
6. Elias M. J., Zins J. E., Weissberg R. P. and others. *Promoting Social and Emotional Learning: Guidelines for Educators*. Alexandria, VA: Association for Supervision & Curriculum Development, 2004. 175 p.
7. Farrell T.S.C., Baeher L. *Reflecting on Critical Incidents in Language Education*. Bloomsbury, 2017. 170 p.
8. Graves K. *Teachers as course developers*. Cambridge University Press, Cambridge, 2011. 213 p.
9. Hobfoll S., Watson P., Bell C.C. and others. Five Essential Elements of Immediate and Mid-Term Mass Trauma Intervention: Empirical Evidence. *Psychiatry: Interpersonal & Biological Processes*. 2007. 70 (4). P. 283-315. DOI: 10.1521/psyc.2007.70.4.283
10. INEE Guidance Note on Psychosocial Support/ McNatt Z., Boothby N., Wessells M., Lo R. *The Inter-agency Network for Education in Emergencies (INEE)*, 2018. 84 p.
11. INEE Minimum Standards for Education: Preparedness, Response, Recovery. *The Inter-agency Network for Education in Emergencies (INEE)*, 2012. 140 p.
12. Penton Herrera L. J., Martinez-Alba G. *Social-Emotional Learning in the English Language Classroom: Fostering Growth, Self-Care, and Independence*. TESOL International Association, 2021. 112 p.
13. Quality Holistic Learning Project. *Childhood Education International*. веб-сайт. URL: <https://ceinternational1892.org/cpl/cplination/quality-holistic-learning/>
14. Teaching Students to Use the Peace Area. *CASEL's Guide to Schoolwide SEL*. веб-сайт. URL: <https://schoolguide.casel.org/resource/teaching-students-to-use-the-peace-area/>
15. Woodward T. *Models And Metaphors In Language Teacher Training : Loop Input And Other Strategies*. Cambridge University Press, 1997. 247 p.
16. Zabolotna O. The View from Ukraine: Ukrainian education: Wounded but Resilient. *Research Intelligence. BERA*. 2023. Issue 155. P. 32-33.